

Хан Шушински илде арасында филармонијаның жаңындаға багда растлайырыдь. Һәмнишо чалышырдын ки, онуңда жаңынан таныш олум. Амма беч чур фурсөт дүшмүрдү. Чунки онун жаңында датим башта адамлар олурду. Лакин күнолорин бирінде ону һәмнишо багда жаңындан таныштыгым сәнгаткарлардан бири — Сәттар Бәйнүлзәдә бици жаңынан таныш етди.

— Салам...

— Ай алејкүм салам.

Сәттар Бәйнүлзәдә бизи жаңынан таныш етди.

— Ай Хан, таныш ол, мәним журналист достумдур.

Бир-бirimизде әл үзатдыг. Кеңүлсүз налда о. Хан эми.— деди.

«Журналист» сезүнү жаҳши ешитмәдін үчүн тәзедән мәнен баҳымб әттәр Бәйнүлзәдән сорушуду.

— Әттәр, дејесен дедин ки, бу олган да охуандыр...

Сәттар Бәйнүлзәдә зарафатла дилгөнді:

Мәнбәддин Сәмәд

Бу

ДАҒЛАР,

улу

ДАҒЛАР...

Хан Шушински

— Ай Хан, латифеси бизим бу олғандаң узаг. Ёғын жеңе демек истиарисен ки, бу алабабат «охујанлыр»ын алиндән тавалын учун үз дә тапа билмисен? Үчүмүз да құлушадук. Хан Шушински илде таныштыгымыз бела башлады. Бу таныштыгыда ешитдијим сөнбеттердән мәнен мугам сөннөтинин бу күнки мәнзәрәсінин көзләрінен көтиримәл имкан жаратты. Классик мугам иғафылармыны катырлатды. Оныңда лајгіл давамчысы Хан Шушинскинин сәнгат мәнен даға элчательмәс көрүнди.

* * *

Инсан илк дәфә дүніяда кез ачанды она ата-басын бир ад голур. Лакин бәзән ад ексина олур. Она ел веңү ад верир. Элбетте, ел нәр адам нағтында ағсаны жараттыр. Нәр адама ад вермир. Халг анчаг елин дарнин нермәттин газанымыш, онун етимадына лајг адамдарда бела ад верир. Жараттыгылардың ағсаны илә мұкаффатланырылар. Азәрбайжан мусиғиги мәденийетті тарихинде бела сәнгаткарлар чох олмушшудур. Онылардан бири дә 1901-ч илде мусиничиге вәтенин Шушада Исфандиар Чавашинров ады илә дүніяда кез ачымыш за назырда үмумхалт мәнбәбетті газанымның гочаман сәнгаткарлымы Хан Шушинскийди.

Әлбетте, о, бу ады ела-бела газаныммамышы. Бас ела исебу неча олмушшуду?

Ханандын веңү бу бареда бела дејр:

— Мән балаға ушагдым. Бибим огулунун тою иди. Атам-ла мән дә кетмишдім ора. Тојда бир жаҳши охујак варды.

Дедим бу кимди? Деділәр Ислам Абдуллаев. Она баҳым, лап мәеттәл галдым. Атам Исламда деди: Бизим бу ушаг вар, она бир бақ Ислам. Мәни оттуртудулар стулун үстүнди. Аягым жера чатмырды. Бир охумаг башладым, тар чалан пәрдөни тапмады, нарадан башласын. Билмәздим тону, сәси, зады. Мәхләс, Ислам сасимә гулаг асыб атама деди: — Виңүн жаҳши көләчәйи вар. Каләчкәдә жаҳши охујан олар. Сән буны веркинен мен. Бир беш-алты ай онуңда жојдаш олум. Бир дағә Агадамын Новрузлу кандында тој иди. Бизан апартылар ора. Нөрдүк граммофон вар. Она гәдәр неч граммофон көрмәмисидик. Ислам сорушу ев жиәсендик ки, бурада кимин граммофон валлары вар? Деди сәннинки. Чаббарыны, филаныны. Әбуләсән ханыны да вали вар. Ислам деди ки, мәним граммофон валымдан башта наымыны охудуи. Бир-бир валлары охутудулар. Чох мәеттәл галдым. Деділәр сонда елә охуја биләрсәнми? Дедим пластинканы бир дә гојун охудуи, гулаг асым. Гулаг асыб, соңра охујарам. — дедим. Башладым охумага. Охујандын соңра чамаатын наымынын хошуна көлди. Деділәр лап Әбуләсән хан кими

ЖЕРНӘМЛИ
СӘНГАТКАРЛАРЫНЫЗ

охуур. Буну ешидән сөкән Ислам деди:

— Еле исе бу күнделек Исфандиар Азәрбајчаның Ханы олсун.

Беләдияле, Исфандиарлыгдан чыхыб Хан олдум...

Ханендиндик дедији кими, шен иченем һәмми о тој мәчлиснинсон сонра Исфандиар Гара-Бағда, сонра исе Азәрбајчанда Хан Шүшински кими танымага башладылар. Тој шәниклиринде бу көзән сәсли ханендини охумаларны наратте гарышылдылар. Шакирдин бу мүвәффәккитин корән мәшһүр ханенди Ислам Абулдулаев күнлөрнүн бир күнүндө үзүнү Хане тууб деди:

— Хан, артыг һисс едикромки, озүн тәмбашына ел шәниклирнән кебір жаҳшы тој жаһа сала билесен. Сәсін дә. охумалы да чамаатын хошунан келир.

Һәмми сәйбеттан сонра көнч ханенди Хан Шүшински сөнөт алғында саррат адымлар атмага башлады. Тарзен Күләлбы Мәдәммәд вә каманчачы шушалы Самсонла ярадычылыгы улфати бағылышы тәз-тәз ел тојларына кетди. Элбетте, авағелор бир гәдер чатын олду. Нечо дејәрләр, нале беркебеше дүшмәншыци. Она керәде бөзин тојларда мугам биличиарлар көнч мүгәннинин тәз-тәз имтәдана чөккүрдиләр. Лакин Хан Шүшински бу имтәданаларын һамысындан галик чыхынды.

Иләрдә излөр: Ешидәб көрәнлөр нәгәл едирләр ки, 1919-чу илде Агдамда бејүк бир шөләндиң мәшиүр мугани Сејид Шүшински ила Хан Шүшински бир-бирин иле гарышылышы. Сејид Шүшински чамаатын ханыни иле «Секән» охуур. О мугамда сеңрил күшләр еде-еде «Мөхлүттәдә көзиншиб «Шайназ», «Дилкөш» шөбалорини охууб йена де гери-ади устайлыга «Секән» да гајындыр. Буну көрән мәчлис адымлары Ханы имтәдана чакмар уучын дејәрәден дејәрләр:

— Ияда Хан охусун. Бејәр ки о наје гадирдик?

Бејүк сәнәткарларынан жаңында охумагдан чакмарин көнч мүгәнни озуну итирир. Буну һисс еден Сејид Шүшински онун жаңынан этәнде элени нәвәзиңдә көнч ханендиннин күрајин

бурараг үзүнү тој адамларына тууб дейир:

— Чамаат, Ханың сәдасынын сохдан ештимаш. Она еле-беле баҳмајын. О, мәндән де жаҳшы охууб...

Бела дә олур. О, ез мәләтли саси вә усталимы иле һамыны һејран тојур. Һәмми айвалаттың сонра шөроти даңа да узатлары жаъылыр. Ханендини сорагынан ешидән бестекар Зүлфугтар Начыбов 1929-чу илде Ханы Бақыла дә-вәт дейир. Дүзүр, бу чагырыша гәдер о, бир нече деңе Бақыла олмушуду. Амма бир деңе до олсун филармонияның сәнғәсендө чыхыш етмәншид. Ела она көре де Хане бу да-вәти бејүк мөмнүннүүлдүгү таңыла. Ела бејүк һәмми илди жаъында мугам вә халг маһнныла-ры программыны или филармонияда концерт вермисидир. Бу концертде ханенде «Баятты Ширас», «Нәрраты», «Гарабаг шикастасы» вә бир нече халг маһнныси ифа едәрәк динә-чылдар төрөфиңдөн нараатта гарышылышылар. Илк деңе Ханың ифахылыгы иле жаҳындан таныш олан сөнөтсөвэрләр жасын етмишләр ки. Азәрбајчан мугам сөнөттөн көрифе Чаббар Гарәйдаглыгүнүн дили или десек: «өз жаҳшы охумасы иле ханенде-сәзэнде зүмросинин башыны көйлөр галдырышын бу мүгәнниң инди ханендилик сөнәттөн талејини етгаб еде би-ләрк. Чүнки Хан эсил сөнәткардыр. Эсил сөнәткар исе көнч жарадытын бу фәхридир».

Республиканын амактар артисти тарзен Бөйрәм Мансуров дејир:

«— Бу -нагигәтән беләдир. Халг учун жаҳшы сөнәткар гызыл хазинесине баңзајир. Чүнки халтын ясрләрдән бары үрәгәнди иле жарадытын сөнәт инчилерин мәнди иле жаҳшы сөнәткарлар яшадылар.

Хан Шүшински мәнә бела сөнәткарларданыр. Халг арасындан чыхымбыз бы исте-дадыл ханенде гәдим ел сөнәттөнин иле лајигли тәбliğiçisidir. Мен Хана гәдер очуулалар көрмөшмән. Демәк олар ки, классик мугам сөнәттөнин иле бејүк устайларынын — Чаббар Гарәйдаглыгүн, Секән Исламын, Шәкини Эләсекрияни, Мәшәди

Мәммәд Фәрзәлиевин, Сејид Шүшинскиниң эңсөр чыхышла-рына тугал асмышын. Онла-рын һамысынын «зүннәмөхүс» охума манерасы олуб, неча де-ярләр, сөнәттә нәр биринниң изе нафеси дуулуб. Бах, Хан Шүшински да сөнәттә изе нафеси, из даст-хөтти иле көлиб. Охума манерасы иле башгалы-рындан тамамла сечилин. Она тугал асан динә-чылчың неч заман додаг бузуб демәйди ки. Хан Шүшински җәмсизләр. Филианиси мугәннин охуур. Бир сез-ла Хан һәмми изе сөнәттә орнажын олуб, орнажын олар-га галыр. О, мугамлары-мызын, летиғи халг маһнныларымызын изе көзәл инафасысыдыр. Хан Шүшински җәдид мугам сөнәттөнин сон үмиджайындыр. Онын инафасылыгы мұасир оху-яныларының үчүн өрнөк олма-лыдыр.

Иләрдә излөр.

Ханың јүкsek исте-дад сағи-би олдуғын нәзәр алып 1934-чу илде Тбилисиде кечирилән Заграфизиа халлары олимпиадасына көндәрләр. О, бу олимпиадада «Күрдү Шайназ» вә «Гарабаг шикастасы» мугамларының бејүк усталимыла ифа едәрәк олимпиаданын би-ричини дәрөчали Фәхри фәрмәнини алыр. Сонра 1939-чу илде исе исте-дады сөнәткар республиканың инассәттән инареспубликаның сөрәнчеләр иле Азәрбајчан Дәвлат Филармониясына со-лист гәjnн едилүр.

1941-чи ил. Бүтүн со-вет адамлары кими Хан Шүшински де Ватанниң мудағиасына ғошуулар. Мунарбә иле алагәзәр олараг репертуарында бир гәдер дәйк-шиклилер едир. Мұбәриз ритмиле маһнныларда вә концерт программының зәңгизләшdirir. Деңүччүләр гарышысыда «Ча-нарса», «Маһур», «Шайназ», «Нәрраты», «Гараж Нәби» кими мугам вә маһнныларда чыхыш еділ онлары Ватанниң мудағиасына даңа да өнбәндәрләр. Бу хидматлары учун ханенде «Шә-реф нишаны» ордени иле тәлтиде едилүр. 1943-чу илде Азәрбајчан ССР халг артисти кими шәрәфли ада лајиг көрүлүр.

1944-чу ил. Һәмми ил Хан Шүшински бир гүл Азәрбајчан инассәттә нұмајандасы иле үч ая гәдер Иранда гастрол

сафаринде олур. Чыхышлары нәр жерде рөгбөттөр гарышылашып. Шимран истиратын гәсәринде Ханың мәнарәттә ифа етди «Мирээ һүсейн сеқа-хан», «Гарабаг шикостасы» болуп мұваффағијат газаныр.

Гастрол сафаринден гајыттыңдан соңра о. жана Тблисиңде кечирилген Загағазжа мусиги онкүнілүүнә дәвәт олуңур. Жекең концерттән «Синай-Шәмс» мұғамыны вә «Ал-ма» халт мәнишсынын устайлымда ифа едәрәк онкүнілүүн галиби олур.

1959-чы ил. Ханың сәсси Москвада кечирилген Азарбаевчан атабијатында инчашатын онкүнілүүндөн келир. О. Чайковский адымынан консервтадағы салонунда. Бөйкөн Театрда мұваффағијаттағы чыхыш едәрәк таләбкар Москва дин-әнжилерини вәлеледи.

Ханың чыхышлары һәмішеш дин-әнжилер, тарағаннан һәрараттә шаршылыштырылды. Она көра ки, бу аялсыз ханендерин сасында һамының гәлбинин охша білген мөнштесін бир гәдимлік, туқеніззеп, нағајет-сизликтен үзүрлөкке вәчәд көтириң бир истилек вар.

Хан Шушински сәнэттінин сәчіїләр қызынандағында бир да үйкес мөсомноламы, нәр бир күштә вә халык устайлымда, инче лиризмде дин-әнжилерде чатдырылмасындаидыр. Бу мәннада Ханың охудугу «Секән» мұғамы вә «Бәстәннәр тасніғи» олдукта харәктеридір. Ханендерин «Секән»ында көзәл күшалар, лирик халлар вә хош нағаслар вәварыл. Ханың аяғы вә көзәл сасы ифа етдиң гәлләрлерин аналашылы, бутын саңат сөверләрдин баща дүшәжәні аймын бир диксион иле дин-әнжилерде чатдырылмасынын имкан верири.

Үйкес сәнәғе мәденинітегине малик олған ханенде, һәм де сөз сәчімдеги устайлым. О. нәр бир мұғамының спесифик хүсусијеттін нағајет алараг ғаял сецир вә бу сөздөрни инча халлар, чөшкүн занкулаларда охујур. «Гарабаг шикостасы», «Ничазы», «Бәрітарты»сы, «Мансуринә»си, «Нұзат»ы нәнисин синтезлічиләр, еләчә деңгөсөндерлөрнин вәлеледи. ССРКИ халт артисты, бастәкәр

Фикрат Эмиров дејір:

— Халгымызың сәнэткары Хан Шушински, созын

әсил мәңгисында, бејүк ел нәрмәкәрләрдір. Дејілдік кими, ханендерин тәкәрорлұмас наңда сәсін вә орижинал иғачылыгы үслубу вар. Онын жарадылышында сәбебтә ачандың аэрләрдан бары чылалана-чылалана зәмәнәмізге калиб чыхан мұғамат күлүстүніміз жа-да дүшүр. Өз аләнкіндегі, тәра-наңдарында неча-неча ефсанәләр, асарәнәнен левнәләр, гәр-маныл һекајтәрлі, мәнәб-бет мачәрләрләр жашадан фү-сүнкар мұғамларымыз, ширин нәгмәләримиз ханендерине ифа-сында малалатта сәсләнір. «Раст», «Шур», «Мирээ һү-сейн сеқаһы», «Шашнақ», «За-бул», «Бәрітарты» кими мұғамлар; «Нәбі», «Күл аңды», «Әлніда» сазыны гүрбәны», «Га-ра гашын вәсмәсі» вә с. мән-нылда о. санаткарлар мен-риүү өзөндөн вүрмүшшүр...

Филологиялы елмәрдән нақыза-да Вали Маммәдов дејір:

— Хан сәнэттінде данишылан жерде онун көнүлгіләре ригтеге көтирилген нағыз шикостасын унтуым олмаз. Нәр деңе ханендерине ифа-сында «Гарабаг шикестасы»нын дин-әнжеліде сан-ки бу ечізкал мұғамының әнни-женін халларыны, һәрарат вә лиризмде долу аңәнкінни дүүр-сан...

Гејд етмәлік ки. Хан Шушински өз репертуарында Низаминин, Фүзилини, Вагифин, Закири, Сејіл Әлміннің һынны-тамыз газалләрінен көниш жер верири. Ханенде һүсусен Фүзили газалларынан төз-тез мұра-шын енір вә бу поетик құму-неләрни мұғамларының мұвағиғи шөшбә вә күшаларында бејүк мәнәббеттө охујур. Мұтәғеккін шашар Фүзилинин...

Бойла сәрмәстәк ки, илдрак етіләсем дүниә наедір.

Мән кимәм, саги олтан кимдір, меју сөһә наездір?

ғаззалин ханенде мән «Шур». үн «Сарың» ше бәсінде маңа-рәттә ифа енір. Сеңділ муси-ги мұшақнаты фонуда һавалата-на. Хан сәснин, занкулаларынин дин-әнжика талесін Мачмұнның үрәк чырлынтыларыны, гүмлү сәрбіләрдә әрийб зулмат га-рантыларда гарышан фарждының йаныларын созаларынын еши-дир, гәлбән төсирләнір, ләрні дүшүнчеләре далаырсан.

Там алтмыш ил сәнэт ат-тәз-зәрәбә Фәрзәд кими күлүнк чылан устад нәгмәкәр инди ем-

рунун 75-чи баһарына ғәдәм гојмагдадыр. Халгымызың мә-нәзиә дүңжасының тәсиссүм олар мұғам, мәни үшін тәсніф-ләр орижинал үслубда, озу-нәмәхсүс ширинник вә уста-лығы дин-әнжилерде чатдырай-нәгмәкәр, созын нағығи мә-на-сында мәтәбәр иғачылыгы мок-таби җаратышыдыр. Бу кур, га-нар сөнәт чөмшесіндең неча-нече мұғамның күн алып илна-ма қалыншылар. Ңәлә өзисте-диллар Ханың иғачылыгы мок-табиңдан тә'лим алғы паражды-чар, устайдын жолу иле зирвәлә-ра учалашылдыр.

Ханенде иле ачым сәбебтә: — Хан эми. Сыз индиә ғәдәр өз охујанлар көр-мұсунуз. Деје биләрсиз-мәк, кечиңкүн мұғам охујан-ларла индиңкүндерин иға-чылығында бир фәрг вәр-мы?

— О кечимиң охујанларын ғылымының көрмөшүм, дејәрм. Чаббардан тутумш Әләскәр. Сејіл, ондан соңра Кечечи Мәннәмәд. Лөнбала Мәшәл Мәннәмәд. Гафар, О. Иран охујанын чөләг Гафарды дејірм. Өнәл-рын охујамыз бела иди. Кимин сасы вар о охуја биләрді. Әзү за мұғамы бүттүнкүл охујар-дылар. Бир жерде сәнә охујан-да о саат дејірділар. Чүнкі биләрділәр. Мұғамат да жах-шы гијмат веририлділар. Инди-ғәзин иғаштап мәниләрләр биртәрәр башшарының кирәп-ләр. Иран охујанлар бүттөн охујарды. Әзү да савадлы. Қар-шы охујаның жахши савады олсун. Фарсча-әрәбә биләсін, газзалинә нә дејілдінин баша дүшүнсү. Буну биләмәйн охујан дејілди. Жахши ғылымдады. Би-зин Чаббар әрәмәттік таләбә габул етілдірди. Тарын ша-пәрдәсін тутуб охујаның сәс-сии жохлајарды. Жахши сасы олтанды дејірді. Охујамыз учын сес лазыбылдыр. Мүсніг савадының жохдар, өјәнәрсін. Әсес сас кәрек олсун. Инди саслы-сас-сиз ғылам охујур. Амма неч фи-крилашын ки, неч охујур.

— Бәс индиң мұғам иға-чылығының нағызында нә деје биләрсиз? Кимлә-риң охујалары хошунуз-калир?

— Инди мұғамы Жагуб Мам-мәдов, Гадир Рұстамов, Рұбба-да Мурадова пис охујмурлар.

— Артың 75 жашы нағла-мыз. Үрәнинкәдән оху-

маг кечирми? Жеңидән сән-
наја гајтмаг истәрдимиз-
ми?

— Мәниң сәсім инди өз је-
риңдәдір. Амма мәндә шақар
хөстәлиji вар. Соғнәје чыхан-
да бօғазым гуруур. галырам
мәттәл.

— Мугам ифачылығында
триоға үстүнлүк верири-
ніз, жохса ансамбла?

— Ирали охујанларын на-
мысы трио ила охујарды. Тиф-
лисіда о гоша нағара дејірік.
ону да гојурдулар. О, жаҳшы
олурду. Инди ансамбла оху-
јулар Аңсамблла охумаг жа-
шызы Рәнкеләре көләңдә
ансамбла жаҳшы олур. Аңсамбл
охумагы көзәлләшдірір.

— Бас микрофонда оху-
мага неча баһырыныз?

— Инде микрофонда охујур-
лар. О бирдән сөси жаҳшы едір.
бірден көрүрсан харабалајыр.
О, нејә лазымы. Өз сөсін вар
онан оху. Чамаат ешидер.
Мен суны тарофдарды деілемім.

— Ифачыларын тез-тез иш-
ләтдікіләр «жаҳшы мәйні»,
«пес мәйні» ифадәларында му-
насібеттін нечедір?

— Маһынын писи јохду.
Пис охујарсан олар пис. Бу жа-
хынларда мәзім таләбелерим-
деги бирнә филармонијада чы-
хыш едіргі. Онүз ифа етди
«Сәнсан» мәйнісі мәнә сох
пис тә'сир бағышлады. Елә бил
«Сәнсан» жох, лаззиника охујур-
ду. Дедім бала, бу маһынын
башыны нијә даш салырсан.
Башладык мәйніны өзүм ифа
етмаја. Гулаг асандан сонра де-
ди дөгрүдан да. Хан әми мән
маһынын одлугу юмын ифа ет-
мамишем. Калачаңда чалыша-
чагам ки, сизин төвсіјәләрини-
зе амал едім.

...Сондай белә bir гајда
вар: көрәк сәнэттар һәр щең
халтдан көтүре. Амма бу шарт-
ла ки, не вахтса халтдан алды-
гыны халта гајтара билсин. Го-
чаман ханәндәмиз Хан Шу-
шински мәңгі белә сәнэттарлы-
даңдыр. Инди 75 јашы тамам
олаң бу әөзесін мүгәнни өмрү-
нүн 60 илнүн мугам сәнэтими-
зин иккисінші «нағыно шам

едиб, ез көзәл ифачылығы иле

44

ЖАРАДЫЧЫ АДАМЛАРЛА СӨНБЕТ